

УДК 340.12(075.8)

ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В РЕТРОСПЕКТИВІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ

Андреев Д. В.

Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна

В статті розглядається динамічний процес розвитку правосуддя, починаючи зі стародавнього «ефекту залякування» до області абстрактної свідомості, коли ефективність покарання полягає не в його видовищності, а перш за все у розумінні його невідворотності. Крім того в роботі досліджуються засоби здійснення правосуддя. Особлива увага приділяється здійсненню правосуддя в ретроспективі формування громадської думки, яка виникає, формується та функціонує як сукупність оціночних суджень.

Ключові слова: злочин, система правосуддя, санкція, покарання, амністія, помилування, громадська думка.

Постановка проблеми. Питання співвідношення злочину та покарання виникли одночасно з моментом народження перших проявів правових стосунків. Дискусії з цього приводу древніх правників та філософів точилася не лише навколо відповідності міри покарання ступеню провини, а в більшій мірі проблематиці вдосконалення механізму здійснення правосуддя. При чому дискурс з цього приводу виходив інколи на дивовижні висновки, зокрема, що є більшим злом – сам злочин, чи здійснення покарання за його вчинення? Не дають відповідь на це питання і сучасні представники наукових філософсько-правових шкіл, зокрема щодо відображення шляхів здійснення правосуддя у громадській думці.

Стан дослідження. Науковий розгляд питань здійснення правосуддя в історичній ретроспективі, ролі громадської думки у цьому процесі відбувається вже тривалий час. Плідними в цьому напрямку є праці як зарубіжних, так і вітчизняних науковців та мислителів П. Баранова, Л. Буєвої, В. Вовк, В. Грищука, О. Данильяна, С. Максимова, В. Моїсєєва, О. Мироненка, У. Палея, М. Панова, П. Рабіновича, О. Рапінова, Ж.-Ж.Руссо, І. Усенка, М.Фуко, Й. Хейзинга, М. Цимбалюка.

В той же час, **мета і завдання статті полягає у тому**, що незважаючи на розмаїття концептуальних підходів щодо шляхів і способів здійснення правосуддя та їх вплив на формування громадської думки, сьогодні залишається недостатнім філософське-правове узагальнення і осмислення цього процесу в сучасних розробках нової моделі українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. В цьому контексті досить цікавими є доробки У. Палея – видатного представника епохи Просвітництва, присвячені дослідженню застосування основних принципів філософії покарання. У своїй праці «Принципи моральної і політичної філософії» (1785 р.) У. Палей відстоює утилітаристське

вчення про моральність. З цих позицій він трактував покарання не як кару за скоєний злочин, а як попередження злочину.

Справжньою причиною і метою покарання проголошується мірило жорстокості відплати, але ця причина полягає не у винуватості злочинця, а у потребі попередження злочинів, що плануються. Покарання злочинця державою залежить не від ступеню його провини, а від ступеню складності і необхідності превенції злочину. Покарання не повинно бути жорстоким в тому випадку, якщо злочину можна запобігти іншим способом. Покарання є зло, яке застосовує суд з необхідності запобігання більшому злу.

Покарання, на думку У. Палея, повинно мати на меті дві цілі – *виправлення та демонстрацію*. При цьому виправлення є більш практичною метою, але менш ефективною. З усіх покарань, як вважав У. Палея, для досягнення мети виправлення найбільш дієвим є тюремне ув'язнення. Тому що ці заходи посилюють ефект залякування покаранням, здатні відображати в громадській думці всі зміни в поведінці засудженого та сам процес ізолювання злочинця від суспільства [1, с. 168].

Палей одним із перших обґрунтував думку про доцільність використання фізичної праці засуджених з метою досягнення виправного ефекту. Адже антипатія до праці є причиною більшості людських вад.

Ефект залякування покаранням повинен бути пропорційним загрози суспільству від шкоди злочину. Смертна кара має застосовуватися як один з найбільш ефективних засобів залякування і запобігання злочинам, зокрема:

- каральний ефект смертної кари зберігається до того часу, поки умовно взята частина злочинців відчуватиме вплив цього феномену, а їх протиправну поведінку стримуватиме страх перед покаранням;
- випадки застосування смертної кари повинні принципово залежати від точного і всебічного встановлення обставин злочинів;
- недопустимість присутності однозначного зв'язку між присудженням смертної кари і фактом попереднього осудження особи за якийсь злочин.

М. Фуко (видатний мислитель ХХ століття) проаналізував механізм європейського правосуддя в його традиційних і сучасних формах. Для нього істинними причинами правових реформ ХVІІІ століття були не жорстокість каральних заходів, тортур, страт, які вразили просвітників, а те, що зазначені заходи були занадто дорогими й неефективними [2, с. 12]. Так з'явився новий девіз судових реформ в Європі: карати не слабше і менше, а краще, тобто раціональніше.

М. Фуко з'ясував юридичний парадокс, пов'язаний зі стратою: фігура ката дискредитує саму ідею справедливого покарання, адже за його безпосередньої участі на ешафоті вчиняється новий злочин, коли одна людина «законно» вбиває іншу [2, с.118].

Тому недосконалість системи правосуддя полягає в тому, що її мета – не виправлення злочинця і не запобігання злочинам, а як можна точніша класифікація правопорушення за шкалою каральних мір. Працівники такої системи прагнуть точно виконувати покарання – відплату, при цьому вважається, що збільшується ступінь невразливості закону.

Але означене є великою юридичною утопією, оскільки закон з початку вже вразливий у його нормативній функції, тобто вже в самому призначенні нормалізації життя, гармонізації соціальних відносин.

М. Фуко у праці «Наглядати і карати. Народження в'язниці» акцентує увагу на зміні прояву влади. Влада суверена – це влада окремої людини, яка карає за злочин як за дію проти корони. Але право карати із помсти суверена перетворюється в право захисту суспільства. Владна сила окремої людини трансформується у силу всіх, у ту силу, яка бере початок у Законах, Праві, Нормі і має справу з людиною як представником загального типу, а не з конкретною особистістю.

Філософ-правник детально розглядає взаємозв'язок між покаранням і тілом, який уже проявляється через засоби публічного насилля як у часи публічної страти, де тортури розглядалися не тільки як судовий, але і політичний ритуал, церемонія. Покарання поступово перестає бути театром: зникнення публічних страт і тортур означає зникнення видовища, а також послаблення влади над тілом. Віднині фізичне страждання, власне тілесний біль не є складником покарання. Основною метою покарання стає «душа», оскільки відбувається позбавлення індивіда свободи, яка вважається його правом і власністю [2, с. 190].

Зміщуються точки виконання покарання – з тіла на душу, що має кілька наслідків. Покарання залишає сферу повсякденного сприйняття і входить в область абстрактної свідомості. Ефективність покарання полягає не в його видовищному дійстві, а у його невідворотності. Тим самим правосуддя більше не бере на себе публічної відповідальності за насилля, а покарання з мистецтва завдання неймовірних страждань трансформується в економію «призупинених» прав. У зв'язку з гуманізацією права в системі покарання використовується уже не тіло, а уявлення про покарання.

Й. Хейзинга – нідерландський культуролог, особливу увагу приділив дослідженню ролі ігрового начала в правосудді (праця «Homo ludens»).

Хейзинга доводить, що в багатьох древніх культурах судочинство підкорялось тріадному принципу класифікації:

- суд як змагання;
- суд як азартна гра, що обіцяє або виграти, або програти;
- суд як словесний поєдинок [3, с. 212].

Дослідник виявляє глибоку архаїчну основу уявлень про агонально-ігрові першоджерела правосвідомості. У Середньовіччі та Новий час ці уявлення зберігаються в практиці поєдинків і дуелей, що замінюють судові розправи як такі. Громадська думка визнавала доцільність і законність зазначених форм вирішення конфліктів. Результат дуелі, як ритуальної ігрової форми, що велась без порушень, прирівнювався до справедливого судового рішення і позбавляв права кровної помсти з боку родичів убитого.

З точки зору співвідношення злочину та покарання можна виділити **засоби здійснення карного правосуддя**. *Юридична система*, тобто система численних законів та їх функціонування. *Дебати* дозволяють встановити так звану справедливу дистанцію між потерпілим і звинуваченим (скеровують розгляд справи від стану непевності до стану впевненості). Реальна жертва і звинувачений трансформуються в позивача і того, хто захищається. Пасивний суб'єкт (той, кого судять) перетворюється у діяча.

Безпристрасна третя сторона, яка не бере участі в обговоренні та наділена повноваженням для відкриття дискусії: держава, яка має легітимну форму насилля; недержавні об'єднання, громадянське суспільство; юридичний персонал – суддя.

Вирок, завдяки якому обвинувачений змінює свій юридичний статус: із презумпційно невинного перетворюється після виголошення вироку на винного [4, с. 11-17].

Важливими елементами здійснення карного правосуддя виступають: санкція – реабілітація – помилування.

Санкція характеризує вирок як завершальний акт процесу. Покарання набирає свого законного характеру після закінчення мовної церемонії, під час якої завершується розрив із практикою відомщення, й насильство перемагається на рівні промови.

Чи зумовлена санкція громадською думкою? Так, оскільки громадська думка – носій, поширювач, основний спікер бажаної помсти. Тому публічність санкції – своєрідна перемога справедливості [5, с. 76-77].

Наслідками санкції стають: фізичне і географічне вилучення з місця проживання, втрата громадської поваги та правоздатності.

Реабілітація вважається логічним продовженням санкції. Термін «реабілітація» походить від лат. «rehabilitatio» – придатність, здатність. Він з'явився та закріпився у правовій сфері у часи Середньовіччя. Реабілітація є сукупністю заходів, щодо поновлення особи в її правах, здатності, юридичному статусі, який вона втратила [6, с. 103]. *Амністія* – різновид реабілітації, який походить не від юридичної інстанції, а від політичної. *Помилування* – привілей, звільнення від покарання як вдячність за колись зроблене добро.

Всі ці елементи правосуддя, перш за все направленні на публічне віддзеркалення в громадській думці. В свою чергу громадська думка виникає, формується і функціонує, як сукупність оціночних суджень, що виражаються у ставленні суспільства до факту злочину в цілому та до процесу здійснення правосуддя зокрема.

Свого часу Гегель досить широко висвітлює питання щодо сутності громадської думки. Громадська думка, за Гегелем, породжується публічною свідомістю як емпіричною спільністю багатьох поглядів і думок. У громадській думці, вважає він, міститься все помилкове і шире, вона є багатоманітною, оскільки містить всі елементи і спектри думок величезних мас людей. Гегель чітко виділяє те, що є спільним в сукупності індивідуальних думок: «Формальна, суб'єктивна свобода, яка полягає в тому, що окремі особистості які мають і висловлюють власну думку, судження про спільні справи і дають поради щодо них, проявляються в тій сумісності, що називається громадською думкою» [7, с. 332].

А до Гегеля досить цікаву трактовку громадські думки зробив Ж.-Ж.Руссо, розробивши концепцію трьох типів законів, на яких заснована держава (суспільне право, карне право, цивільне право). «До цих трьох видів законів необхідно додати четвертий, найбільш важливий з усіх: закони цього виду не викарбувані у мрамурі і міді, а відбиті в серцях громадян; вони складають щиру конституцію держави; їх сила відновлюється щодня; вони заповнюють і повертають до життя інші закони, що старіють чи згасають, зберігають у народі дух державних установ і непомітною силою замінюють силу влади. Я говорю про вдачі і звичаї, а особливу про громадську думку. Ця частина законів невідома нашим політикам, але від неї залежить успіх всіх інших законів...» [8, с. 257-258].

Громадська думка є духовно-практичним утворенням, вона має значний пізнавальний потенціал та здатність адекватно відбивати сутність дійсності. Колективна думка, як правило, точно фіксує ті чи інші явища, процеси дійсності. Тому дослі-

дження громадської думки стосовно тієї чи іншої проблеми є дослідженням реальної соціальної ситуації.

В зв'язку з цим, на думку автора, маємо можливість зробити певні **висновки**. При дослідженні основних складових здійснення правосуддя (санкція – реабілітація – помилування) слід враховувати, що вони можуть досягти максимальної профілактичної (з точки зору попередження злочину), та соціальної (відновлення справедливості) дієвості лише при адекватному відображенні у проявах громадської думки. Оскільки громадська думка виступає носієм, особливим «спікером» бажаної пошти, тому публічність у здійсненні правосуддя сприймається суспільством як своєрідна перемога добра над злом, закріплення домінанти принципу верховенства права.

Однак найбільшого значення віддзеркаленні елементи забезпечення правосуддя у громадській думці набувають тоді, коли громадська думка, перебравши є на себе і соціальну, і профілактичну ознаку, сама стає виховним та попереджувальним елементом здійснення правосуддя.

Список використаної літератури

1. Популярна юридична енциклопедія / [кол. авт. : В. К. Гіжевський, В. В. Головченко та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 538 с.
2. Фуко М. Наглядати і карати. Народження в'язниці / М. Фуко // Бібліограф. – К. : Основи, 2011. – 220 с.
3. Хейзинга Й. Человек играющий: ст. по истории культуры / Йохан Хейзинга. – М. : Айрис пресс, 2003. – 486 с.
4. Горшенков А. Г. Преступность как социальный феномен / А. Г. Горшенков, Г. Г. Горшенков, Г. Н. Горшенков // Философия права. – 2004. – № 2.
5. Рікер П. Право і справедливість / П. Рікер. – К. : Дух і літера, 2003. – 114 с.
6. Миролюбов Н. И. Реабилитация, как специальный правовой институт / Н. И. Миролюбов // Журнал Министерства Юстиции. – 1902. – № 4. – С. 103.
7. Гегель Г. Философия права: Пер. с немецкого / Г. Гегель. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
8. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре или принципы политического права / Ж.-Ж. Руссо. – Х. : Право, – 2005. – С. 257–258.

Андреев Д. В. Свершение правосудия в ретроспективе формирования общественного мнения / Д. В. Андреев // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 19-23.

В статье рассматривается динамичный процесс развития правосудия, начиная от древнего «эффекта запугивания» до сферы абстрактного сознания, когда эффективность наказания заключается не в зрелищности, а прежде всего в осознании его неотвратимости. Кроме того в работе исследуются способы свершения правосудия. Особое внимание уделяется свершению правосудия в ретроспективе формирования общественного мнения, которое возникает, формируется и функционирует как совокупность оценочных суждений.

Ключевые слова: преступление, система правосудия, санкция, наказание, амнистия, помилование, общественное мнение.

Andreev D. V. Machinery of justice in retrospective review of forming of public opinion / D. V. Andreev // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 19-23.

This article investigates the dynamic process of justice, starting with the ancient "deterrence effect" in the abstract consciousness field when the effectiveness of a penalty is not in its visual appeal, but above all in the sense of its unavoidability. In addition, the article investigates methods of enforcement of criminal justice. Particular attention is given to the machinery of justice in retrospective review of forming of public opinion that arises, forms and operates as a set of value judges.

Key words: crime, justice system, penalty (sanction), punishment, amnesty, free pardon, public opinion.